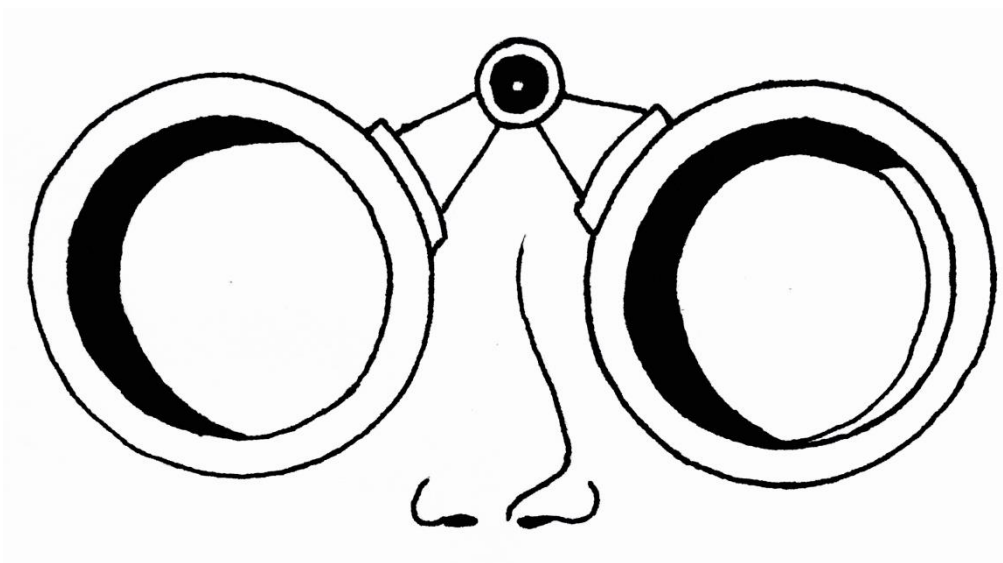

Szemle

válogatott aktualitások | konferencia ajánló | publikációs felhívások |
ösztöndíjak, tanulmányi lehetőségek | film- és olvasmány ajánló

A. Gergely András

Sztárolás, szakralitás, modernitás (I. rész) | Sztárolás-korszak, kortárs mítosz, celebritások

A Szegedi Tudományegyetem Vallási Néprajzi Könyvtárának sorozata elérte és meghaladta az ötven kötetet! Külön-külön alighanem izgalmasnál is inspirálóbb lenne mindegyiket ismertetés nagytója alá venni, de az is nyilvánvaló, hogy ennyi könyvet egyetlen szakmai folyóiratban sem lehet recenzálni, s nem is lenne, aki végigolvasná... Vagyis csak jelzés-értékű utalással szabad élnem, amikor néhány, a szegedi műhelytől kapott opuszról szemelgetek – melyek egyre jelentősebb hányada letölthető a <http://www.etnologiaszeged.hu/index.php/hu/kiadvanyok/szvnk> weboldaltól!

Amit tehát kiemelni lehetséges, csupán szerény figyelemborzó gesztusra elegendő. De ami a mennyiségnél fontosabb: a szakrális néprajz antropológiai, kortárs kultúrakritikai horizontja az, ami érdekességével kínálkozik számunkra. Merthogy sikeres, sőt impozáns kísérletekről van szó, melyek például szubkultúrák, vallások, politikai és szakrális közösségek korszakos együttélését, határait, kölcsönhatásait természetrajzát, kultuszaikat, korszakaikat követik nyomon elemző tanulmánykötetekben és monografikus feltárásokban.

Az egyik első, amit apróbb fókuszfényrel érdemes megvilágítani, egy sajátlagos „kultúrkör”, a sztároké és hősöké, korunk „ikonjaié” – a mindennapok antropológiájához sorolható talán-. A Szentatya, a futballista, a színész, a hadvezér, a bokszoló, a sztárműsorvezető, celebritások a címlapon, felfogások és értelmezések a kelet- és közép-európai tekintély-térben, kortárs társadalomnéprajzi és antropológiai elemzésekkel a tanulmányok sorában. Ez a külszíne a Povedák István szerkesztette kötetnek,¹ melyben tizenhét szerző tizenhét írása világítja körül a hősiség, híresség, népszerűség, divatosság, a foglalkozásból eredő vagy kivagyisággal elért, provokatív vagy dicsőséggel kiérdemelt tisztelet és rajongás témaköreit. Ha ugyan rászorulnának erre – de hisz épp a szegedi tanszék nemigen szorul rá, hogy régies „folklorizmust” keressünk-kérjünk számon rajta –, így hát készséggel fogalmazhatnám: amennyiben van a

¹ *Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe*. (Ed) István Povedák. Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Szeged, 2014., Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 37., 321. Online: <http://vallasikultura.u-szeged.hu/index.php/kiadvanyok/49-hosok>

néprajztudománynak számos megújuló ága, bizonyos, ez, a vallási, turisztikai, alternatívan attraktív társadalomszerveződési és kommunikatív szféra az, amely a legteljesebb lendületben van napjainkban a kortárs etnográfia sikerre vitele irányában. Az Egyetem oktató-kutatói, s közöttük Pusztai Bertalan, Máté-Tóth András, Glässer Norbert, Povedák István, Barna Gábor a vallási kultúrakutatás akut módon jelenlévő folyamatainak és kultikus hagyományainak mind teljesebb, horizontálisabb trendjének követőiként a legmeglepőbb kérdésfeltevésekkel jelentkeznek itt (a Vallási Kultúrakutatás Könyveinek ez az 5. kötete, a Néprajzi Könyvtár 37. kiadványa), s benne a jelenkor visszaköszönő, sőt kihívó tüneményei kapnak reflektorfényt.

A kultúra közlési piacán, mai tájékozódási körülmények között talán mi sem reménytelenebb, mint rövid ismertetőt írni – nem egyetlen könyvről, hanem benne tizenhét írásról. E kötet gazdagsága jószereivel hónapokig tartó kaland-kínálattal, gondolati és kritikai áhítattal ajándékozta meg olvasóját, mintegy folyamatosan „újratervezendő” útvonalon haladva ahhoz a fogalomkörhöz, melyet a tekintély, a celebritás, a hősiesség vagy a hőstelen korok magatartás-ideáljai (s közöttük a kutatóik) formálnak. Hősök és antihősök egy totalitárius államban (Alexandre Golozubov írásában), vagy Jánošik nemzeti hősideálja (Eva Krekovicova elemzése szerint), huligánok vagy marginalizált figurák történelmi szerepnyerése (Alexandar Ivanovic, Maria Vivod dolgozatában), Lech Kaczinski (Kamila Baranieczka-Olszewska előadásában), vagy Orbán Viktor „egy mindenkiért!” hősiessége a „mindenki egyért!” szituációjába mártva (Povedák István tollán), mégúgy Bálint Sándor mentális emlékképe (Barna Gábor portréja alapján) és az underground egyházi értékrendben státuszt nyert közszereplők normaképző jelentősége (Máté-Tóth András tanulmányában) egyaránt kiválasztásra kerülhetne, ha lecke-könyvi fölmondásra vállalkoznék. Minthogy azonban a tünemények lánc és tánca itt nem pusztán képzet, hanem zord és izgalmas elemzések tárgya is, egy-egy opusz érdemi értékelése kevésbé a recenzens merszétől kell függjön, mint inkább a szakrális kommunikáció mellett szerepet nyerő antropológiai aspektusok érvényesülésétől, nemzetközi partnerségben szerzett rokon fölfogások harmonizálásától s mindezek kötetbe szerkesztésétől – így hát a köszöntő fohász mindenekelőtt Povedák Istvánnak kell szóljon, ki mindezt nyakába vette és a szervezést-szerkesztést elvégezte. A kortárs hősök és celebek rangsorában előfordul a mitologizálódott, a poétikai felszíneken lenyomatot hagyó, a zsvány mivoltában is kultikussá emelkedő, a

tömegkommunikáció piaca révén befutó, a közbotrányos fazonok sorából is felszárnyaló, vagy a veszélyes diktátorságig népszerűsödő alakok nem csupán a nép(i)es kíváncsiság, a nép-etetés, a manipuláció sodrában kényelmes fogyasztói alárendeltség figurái, hanem a kortárs etnográfának is kihívó témakört adó magyar és kelet-európai jelenkoriság alapkérdései felé vezetnek tova.

A kulturális értékek piacán – még ha nem is föltétlenül a rangot vagy kincset jelentő mivoltában –, sokrétegűen jelen van ez a kezeletlen, kibeszéletlenül is túlbeszél, de értelmezés nélkül megérteni vélt hősiesítési időszak, benne rejló félelmekkel és látványos felszínességekkel... – akárhogy is, a vallástudomány és antropológia határán, etnográfiai szigorúsággal kiegészülve, fundamentálisan ott rejlik ez az értékfaggató kíváncsiság, amely bőséges teret kap a kötet írásaiban. Nem szakrális értékek vagy etnokulturális típusok révén, hanem a kortárs mitologizálódási folyamat részeként a rangra emelkedés esélyeit és kivételes példázatait felmutató tanulmányokban, melyek sokkal többek szeme és figyelme elé kívánkoznak, mint ahányan érdeklődéssel vennék szemügyre a letölthető könyvek tanszéki weboldalát. Pedig kár lenne kihagyni, még a nem túl erős vallásnéprajzi érdeklődésű, vagy szociológiai szakmai érzékenységet sem mutató olvasók számára is kincsesbánya ez. Megéri a figyelmet, értékelő gondoskodást, önkritikai érzékenységet és reflexív válaszkészséget!

Az öröm, bánat, csók és érintés rítusai

Az elmúlt években Glässer Norbert és Zima András jóvoltából, többnyire szerkesztésében és olykor konferencia-szervezéssel egybekötve, megannyi új opusz jelent meg a Szegedi Tudományegyetem Vallási Néprajzi Könyvtárának kötetei között. Ezek közül most olyat emelnék ki, melynek filológiai, társadalomtörténeti és kultúraelméleti vonatkozásai is szenzációsak. A kötet (Barna Gábor írta) előszava szerint „Löw Immánuel (1854–1944), a szegedi főrabbi, sokoldalú tudós: nyelvész, botanikus, folklórkutató volt. A szegedi piarista gimnáziumban a folklorista római katolikus pappal, Kálmány Lajossal (1852–1919) járt egy osztályba, s mindvégig jó barátok voltak. A szegedi zsidó hitközség 1878-ban választotta meg főrabbijának. Rabbiként megtervezte

és megépíttette Szegeden Közép-Európa legszebb zsinagógáját (1900–1902). Séri filológiai dolgozataival, hitszónoklataival és botanikai tudományos munkásságával nemzetközi elismerést szerzett” (Bálint 2014,7) /.../ „Bálint Sándor Löw Immánuel a zsidó folklór világtekintélyének tartja. Péter László azt javasolja, hogy álljon fel egy Löw Immánuel kutatóközpont, amely mindkét Löw-nek, az atyának, Löw Lipótnak és fiának, Löw Immánuelnek összegyűjti minden munkáját, s «ahová zárandokolnának a világból mindazok, akik Löw Immánuel hatalmas életművéből meríteni akarnak»”. (Bálint 2014:8)

A szerkesztők legkevésbé sem feledkeznek meg arról sem, hogy „szétszórtan megjelent írásait Scheiber Sándor (1913–1985) szerkesztette és rendezte sajtó alá. Ahogy Löw Immánuel hű volt Szegedhez és magyarságához, úgy maradt hű Scheiber Sándor is. /.../ Lehetséges, hogy Löw Immánuel kapcsán kezdődő kapcsolat indította el Scheiber Sándor habilitációját a szegedi egyetemen 1948-ban. A magántanári eljárásban Bálint Sándor és Trencsényi-Waldapfel Imre professzorok írták meg a 'véleményes jelentést', s az 1949. március 30-i kari tanácsülésen mindkét bíráló javasolta Scheiber Sándornak *A magyar néprajz keleti kapcsolatai* tárgy körből egyetemi magántanárrá habilitálását. Végül is az oktatási rendszer szovjetizálása miatt félbeszakadt Scheiber Sándor habilitációs eljárása”.

Jóllehet, Bálint Sándor vagy Scheiber Sándor megannyi szegedi kötődése sem hangsúlytalan momentumok, az itt szóban forgó kötet más horizontot is nyit az érdeklődő számára. Ha netán az egyetemes néprajz (és látszólag mintegy „mellesleg”) a zsidó folklórisztika bővöletes és hétköznapi, szakrális és megismeréstudományi területeinek komparatív szemlézése lett volna vállalt főadata, azt sem teljesítette volna kevésbé cizellált, alapos és meghökkentően részletező módon Löw Immánuel, kinek *Zsidó folklór tanulmányok* címen adták ki válogatott kötetét.² A könyv a bevezetőn, utószón kívül két szaktudományi közlőnyben megjelentetett rövid cikket (*A fűrészes és a nap, A Föld mint Ádám szűzi anyja*) és négy nagyobb tanulmányt tartalmaz (*A szegedi új zsinagóga ablakfestészete, A könnyek, A csók, Manapság*), melyekben varázsos arányban oszlik el az a felmérhetetlen kultúratörténeti és judaisztikai (általánosabban is

² Szerkesztette Barna Gábor, Glässer Norbert és Zima András. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke. 2014. 171 oldal. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár /BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS/ 33. kötet. Szép gesztus a Szerkesztők részéről, hogy a kötet máris elérhető elektronikus úton is.

valláshistóriai, eszkatológiai, nyelvi, irodalmi, szakrális folklorisztikai) tudás, mely a Szerzőt jellemezte. Löw Immánuel (1854–1944) szellemi és rabbinikus hagyatéka Szegeden bár részint talán haloványan ismert lehetett (igaz, halálának 25. évfordulóján emléktáblával is illették lakóhelyét, Scheiber Sándor pedig „igazi kincs”-ként utalt folklorisztikai eredményeire, és az 1975-ös német-amerikai kiadású kötetben roppant elismerően és elemzően méltatta Löw Immánuel munkásságát és a Löw-család jelentőségét), „elismert” tudós azonban talán még ma sem lett a hazai „magyar néprajz” jelesei között vagy az akadémiai homlokzaton. Épp ezért korszakos vállalás a szegedi etnológusoktól, hogy sajtó alá segítették írásait, melyekhez hasonlatos aprólékosságú dolgozatokkal talán csak az egyetemes néprajz kivételes varázslóinak egynémely munkája vagy lexikon-szócikke büszkélkedhet.

Hagyománykövető tudós emberként Löw az adatok körbeadatolásával és változatok mellésorolásával látja el szinte minden sorát, ahol tézisei igazát keresi. Ahol pedig csak árnyaló-részletező, ott is végtelen Biblia- és Tóra-citációkkal, szentírási magyarázatok ó- és újszövetségi verzióival, értelmezések megannyi változatával, német, héber, angol, francia, latin, arámi s megannyi más fordulatával teszi. Ebben ugyan kétségtelenül nem a mai (vagy akár a két világháború közötti fővonalbeli) vallásnéprajz útján jár direkt módon, hanem megmarad a 19. századi szaktudományos mintáknál, de (emiatt nehezebben olvashatósága okán) a cizellált jelentésárnyalatok épp ilyesfajta színeképváltozataival nem sajtóhírekbe vagy népszerű folyóirat-rovatokba vezetnek témaválasztásai, sem pedig könnyed poétikai elemzésbe, mint azt kínálná mondjuk *A csók* című írása. Hanem a korszellem adta legteljesebb tájékozottsággal a latin, görög, német és magyar költészet szféráiba is, a nyelvészet világába is, a szokásjogok és történeti példázatok intimitásaiba is, a legkülönbélebb „érintések” legváltozatosabb gyűjteménye mellett... Hasonlóképpen áll ez a kéz ujjainak szerepe,³ jelképes használata, funkcionális és rituális verziói, vagy épp a könnyek jelentés-telítettsége esetében (az öröm, a bánat, a fájdalom, az ima, a szégyen, a boldogság, a félelem, a teremtés, a bűnbánat, a gyász, a belső sírás, a könnyek természettörténete, stb.) – mindezeknek „akkurátus néprajzos” és filológus módon adattárzott előfordulásai nemcsak életút-értékű munkát, hanem hasonló tágasságú továbbolvasási és értelmezési hagyatékot is

³ Írását Kaufmann Dávid az érzékekről írott 1884-es értekezéséhez kapcsolja, s az ujjak sorrendjében haladva a havdalá-szertartás funkcióját és a zsidó irodalmi, folklór-hagyományt is gazdagon adatozza.

kínálnak. Rögtön hozzáteszem: nemcsak néprajzos vagy filológus, szépíró vagy műtörténész bölcsész számára, hanem a zsidó folklorisztika ismerői, olvasói, értői számára még inkább.

Ez utóbbinak, befogadás és hatás, szaktudományi háttér és tudásbázis kiépítésének kiváló és méltó elvégzésében segít *Glässer Norbert* és *Zima András* közös, impozáns utószava, melyben Löw Immanuel és családja (szintén rabbi édesapja, Löw Lipót hasonlóképpen művés munkásságára is utalva, kinek régiségtana, zsidó írásbeliségről fogant műve és más opuszai, mintegy négy kötetben éppen fia által gondozva közzétett műveinek jelentőségével, továbbá reformhajlandóságú asszimilált értelmiségi attitűdjével is) kulturális összhatásukban már akként szólnak, mint az egyetemes judaisztika terén elismert személyiség szegedi örökségének közvetítő erejéről áttekintést adó Scheiber Sándor tette. Közvetítőről beszélnek, kinek lokális hatása és nemzetközi szakmai tekintélye egyaránt érdemben gyarapítja a szegedi, magyarországi, kelet-európai zsidóságot, mely a szétszóratott, a nyugat-európaiktól a kelet-európaiig „tolmácsra” szoruló kulturális kisebbség egyetemes örökségét segíti megérteni – épp a helyi dimenziók között, aktuális jelentésében. Csókkal, simogató vagy szimbolikusan érintő ujjakkal, a modernség mintázatait elfogadó vagy elvető hagyománytudattal, a zsinagógai vitrázsok jelentésháttérét pontosító árnyaltsággal hangzanak el ezek a Löw-tanítások.

A Löw-kötet tetszetős külleme, illusztráció-melléklete nem egyszerűen nyomdai bravúr, a képanyagból választott címlapfotó (a tíz méter átmérőjű szegedi üvegkupola égbolt-összképe és virágzó mezőinek harmóniája) kifejezetten csinosvá varázsolja a szakkönyvet. S ne feledjük a harmóniák közt említeni Hrotkó Larissza végtelenül aprólékos nyelvi-fordítói munkáját se, melyhez kivételes nyelvi készségek is kellettek. Ekként már ismerjük Őt és aprólékos kultúratörténeti, viselkedéstudományi opuszait számos szakmai publikációjából, ám teljesítménye ezúttal is lenyűgöző intenzitású és értékű...

E rövid ismertetőt talán nem is szabadna tömérdek Löw-idézet nélkül útjára bocsátani. A recenzensnek azonban nem feladata a közlés minden kiemelhető értékének átvétele, csupán magasztalása, ha ok adódik erre. Márpedig adódna jelen esetben, de a végtelen számú hangzatos sorból és lényegkereső differenciálásból roppant felelősség lenne bármit is kontextusok nélkül kiemelni. Hadd zárjam ajánlómat azzal, hogy Löw

kötete mindannyiunknak jó példa lehet a forráskritikai, megismeréstudományi és interpretációs fordulatot félszáz évvel megelőző gondolkodói attitűdre. Aki úgy „empirikus”, hogy közben eleget tesz az értelmező feltárás legmélyebb kötelezettségének, s úgy elméleti, hogy életútja, életvitele és életműve legott mindennapi szakrális kultúraformálásba épül, az számunkra csak a modernitás alapozója, a szakralitás hiteles tolmácsa lehet – „sztárolás” nélkül is, de kortárs narratíváinkba kívánkozóan.

Intézményi beavatottság, lokális ortodoxia, sajtóértelmezés

Az empirikus másként-lét és az elméleti összerendeződések egy másik változata, a kapcsolati kultúrák, jövőképek és jelen-diskurzusok közötti egyensúly, a példakeresés és szakrális beavatottság modernizációs folyamata segítette elemzés tárgyává emelkedni a „zsidó-narratívát” Glässer Norbert munkájában, a *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944 című opuszban*,⁴ mely az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport egyik legújabb köteteként bemutatja az orthodox zsidóság szervezeti sajtódiskurzusait, arra keresve a választ, hogyan kínál fel közösségi stratégiákat a modernitás és a szekularizáció jelenségeinek kezelésére a modern fórumnak tekinthető sajtó a vidéki hagyományos életvitelt folytató zsidóság számára, illetve hogyan mentik át a közösségi vallási élet premodern mintáit a megváltozott életvilág keretei közé. A vallási autoritás és intézményi legitimitás stratégiáit sajtóanyagból visszakereső kutatói vállalat a szakrális néprajzi kutatás háttérével doktori értekezéssé magasztosul, s ennek megfelelő komplexitású is. Ehelyütt most elsősorban a történeti tér, a mentális horizont és a szakrális instrumentalitás az, amit kiemelni igyekszem, lévén ismertetőm nem annyira a zsidóság Jakov Katz nyomán elbeszélte akadémiai zsidó társadalomtörténet-írást és modern verzióit követné nyomon, mint inkább azt a kulturális antropológiai aspektust, melyet a Szerző előszeretettel hangsúlyoz a „sokféle modernitás” elmélete, a Wolfgang Kaschuba javasolta

⁴ Glässer Norbert: *Találkozás a Szent Igazzal... 1891–1944*. MTA–SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014., 374 oldal. A mű elérhető ezen a linken: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4180/1/Szent_Igaz_online.pdf

„válaszreakció”-teória és a Shmuel Eisenstadt révén „kultúraként” elfogadott modernitás-felfogás téziseire építve. Nem lesz mód itt e pazarul kimunkált mű részleteit megvilágítani, így leginkább arra merészkedem, hogy a tradíció és tradicionalitás révén a modernitás-elméletekhez kapcsolt kérdésfeltevések némelyikét kiemeljem ebből a részben térségi (kelet-európai, Kárpát-medencei) horizontú, részint pedig budapesti fókuszú műből. Azok az egykori (s részben mai) közösségi terek, melyekben a Szerző terepkutatását és a szakrális örökség 20. századi történeti dimenzióinak átsugárzó hatásait vizsgálja, a hagyománykövetés kérdésében már nem mindenütt kellő rangban tartott közösségi örökségek, de az ilyen típusú elemzői kérdésfeltevések mentén éppen átkerülnek a mindenkori jelenkorba, s ezzel mintegy örökségesítés helyszínei lesznek (részben a – földolgozott, bemutatott – sajtó által is, de nem kizárólag ennek révén).

Glässer már szerzői célkitűzései között is hangsúlyozza, hogy a magyar politikatörténeti narratívák között nem könnyen elhelyezhető mentalitáshagyomány is sajátosan egysíkúan kezelte-kezeli a chászidizmus és az orthodoxia részkérdéseit, mert a visszatekintő pillantások sem képesek a lokális közösségek, vallási autonómia és hívőtábori perspektíva relatíve teljes átfogására. A vallási autoritás körüli fogalomkeresés, továbbá a zarándoklatok értelmezése révén a felekezeti sajtóban is leginkább a hangadó elit narratíváinak újraolvashatóságát mutatja föl, a tradicionalitásra törekvésnek ugyanakkor régi és új intencióira is figyelmet fordít. A Gesellschaft és Gemeinschaft közti határvonalon mutat rá a korábbi életvilágok modernizálódás közbeni kezelésére, mint korántsem „egyolvasatú” jelenségre, főképp azért, hogy mindezt a szokások, hatások, korszakos és hagyománykövető dimenziói közé vonja be. A fővárosi, modernizálódó életvilág szűk, véleményformáló körére kiterjesztett érdeklődés, „az Orthodox Irodához közeli középosztálybeli értelmező közösségre (interszubsztantívára)” koncentráció kutatás a hírlapírói elit kimutatásával, történeti távlatok pontosításával veszi körül témakörét, de nem ölelheti át teljes mértékben a vallási szocializációjuk során elsajátított ismereteket, a „való életvilág kereteit” és minden belenevelődés révén evidenciává váló hatás föltárását, vagy a mai társadalmi-kulturális térben megjelenő csoportstratégia értelmezéseit – ehelyett inkább volt vállalt szerzői célja „az árnyalt történeti rekonstrukció, a valóságot leginkább megközelítő értelmezés keresése” (Glässer 2014:15) Vagyis az interdiszciplináris modernizáció-elméletek alapján, a változás és innováció metaforája révén átlátható perspektívák új

területének megnyitását, a korábbi társadalomelméleti hagyomány kritikáját is figyelembe vevő „alternatív modernitást” is bázisként kezeli az áttekintés szempontjai között (Glässer 2014:20). Ebben Jakov Katz nyomán, de Hermann Bausinger, Ferdinand Tönnies közösségi határépítési gyakorlataira is alapozva, a tömegkultúra Kapitány-házaspár által kínált „beillesztési” teóriájára szintúgy támaszkodva, és Gerő András szimbolikus politika/reálpolitika nézőpontját is beszámítva a rendi, vallási és területi törésvonalak jelentőségében megfogalmazható „civil vallás” súlyára egyaránt figyelemmel van, mikor a hagyomány szimbolikus konstrukciójában (Eriksen, Hobsbawm és Honko, Assmann, Chadwick és Shils ismert munkáiból idézett) gondolatmenetekkel maga is azt illusztrálja, miképpen épül a szent szövegek interpretációjára és a hívőcsoportok önértelmezési gyakorlatára mindaz, ami a tradíció/modernizáció/szekularizáció területén érvényesül a közösségi törekvésekben. A folyamatként felfogott modernitás-képben így főképp az urbanizálódott közösségekre kerül a hangsúly, a kulturális közrehatások, fogyasztási gyakorlat és vallási kollektívákat inspiráló változások adják a komplex megközelítés keretét, üzeneteinek olvashatóságát. Minthogy a zsidó felekezeti sajtó tematikája roppant tág körű, de helyenként efemer és túl lokális jelentésű is, nem csupán magukat a sajtótermékeket elemzi, hanem a fővárosi magyar nyelvű orthodox hírlapírás szervezet-közeli együttesét, a pozsonyi és a német hatást, a rétegzett olvasói kör számára megjelenített összhatást is, ide értve, hogy a tudományos elméletek mellett részint az individuális vonzások és közösségi hatások összetételt kell belátnia, valamint azt is, miként lesz az individuumok sokasága közösséggé, értelmező és befogadó, válaszadó és kérdező szereplővé is. Nem hagyhatja ki a családi életek, a mindenkori államhatalom és a jogalkotás, a csoportérdekek megjelenése és a közösségi élet releváns volta, a neológia kultúrmissziós szerepe vagy a zsidóság társadalmi képviseleti szerepét ellátó egyéb intézményes hatások összességét sem. Sem a német tradicionalizmus-elemek, sem a magyarországi (kongresszusi) neológia, sem a cionizmus hatásai nem függetlenek az állam iránti lojalitás, a legalitás és legitimitás kérdéseitől, szerepektől és kölcsönhatásoktól, a hálózatos önszerveződéstől és uralkodó nemzeteszmétől, ezek jelentéstartalmaitól, amiket Glässer alapos kutatással, előzmény-feltárással jelenít meg (Glässer 2014:50-72) a hitbuzgalmi reneszánsz és a rebbék sajtó-prezentációi pedig a kötet meghatározó felét teszik ki, hogy azután még a zarándoklatok és a közösségformáló egyéb események-jelentések világa töltse ki a

tradicionalitás teljesebb háttérelmzésének maradék fejezeteit. Szégyenszemre, nem lehet itt aprólékosabb szemlét nyújtani a roppant alapos és lenyűgözően komplex műnek, de a recenzens is szükségképpen abban kell bízson, hogy a kortárs olvasó, hívó, elemző vagy értékelő önmaga is mérlegelő kérdéseket, befogadói válaszokat adhat hozzá a történetmesélés polgári kultúrában megjelenített variánsaihoz.

Virtuális neosámánság vagy újpogány szinkretizmus?

A kommunikációs és népi vallásossági dimenziók persze nem ritkák a szegedi műhely közleményei, kutatásai között. Bálint Sándor örökében nehéz is lenne elvadultan posztmodern etnográfát művelni, így e gazdag örökség nyomdokain is születnek opuszok az idők során. A kelet-európai kisebbségi és szakrális terek, szereplők, rítusok leírásmódjai igen sokfélék lehetnek, ha kisebbségtudományi, vallásnéprajzi, szociológiai, szakrális kommunikációs, közösségszerveződési vagy épp természetvallás-kutatási aspektusból vizsgálják ugyanazt a jelenséget. S ahogy Löw kisebbségisége és magyarsága közel evidens egyensúlyban van jelen a szegedi szakrális hagyománytörténetben, úgy a hazai rendszerváltás során a legkülönbözőbb politikai ideológiák, identitás-keresések, szakrális toposzok kerültek a kutatók fókuszába az elmúlt negyedszázadban. E jelenségek vallástudományi, szervezetszociológiai, etnospecifikus vagy a neonacionalizmus kérdéskörébe eső jelenségei nemegyszer „új egyházak”, nemzetmitológiák, újraértelmezett vallási terek, föllesztett szertartások, virtuális közösségek és re-konstruált múlt-narratívák körében kerülnek a kutatók elé, akik tovább elemzik, hasonlítják, párhuzamok közé emelik, térbeni és időbeni kiterjedéseket rajzolnak térképre, hogy valamelyest talán követni tudják azt a változatosságot, ahogyan a multidiszciplináris mezőben ezek együttesen mutatkoznak. A narratívák oldalán persze ugyanaz a sokszínűség, efemer kritika, túlértékelő lelkesültség, az alternativitások önállóságként értelmezése és érvényesüléseik elbeszélése jelenik meg, mint maguk a hívek, papok, sámánok, szívcsakrák, rituális helyszínválasztások, behódolt körök, újraépített közösségek terében. A populáris világból érkező új kihívások, megformált legendák, szervezeti és élményközösségi építkezések ugyanakkor elvezetnek a vallási mező mikro-miliójába, ahol végső soron mindenütt emberek, közösségek, összetartozások, vágyképek, hitbéli univerzumok találkoznak és küzdenek

meg egymással vagy környezetük racionális/univerzalisztikus másságával. Ezt a szinkretizmust, a hitek és vallások kevercsét, a lokális közösségek szintjén keletkező szekuláris és spirituális tünet-együttest tárja föl a vallási kultúrakutatás szegedi műhelyének szervezésében megtartott konferencia, amelynek előadásai önálló kötetben érhetők el immár, s ha a hétköznapi élet vitele és a neopogány kultuszok konstruálása nem is mindig látványos, a kutatókat épp a megújuló szertartásrendek és a sámánság alapkérdései foglalkoztatják kitartóan. Mintegy akként is, hogy a sokasodó sámánizmusok és a kortárs pogányság miképpen tekinthető át többféle tudásterület, harmonikus vagy kontrasztos feltárásmód révén.⁵

Ahol egyesületek, önjelölt sámánok, szertartásrendek, rituális találkozók, a keresztény hitvilágba néhol beillesztett, másutt kontrasztokba fogalmazott természetvallási jelenségek összképe bontakozik ki, ott minden részjelenség, előkép, példázat, párhuzam, analógia és mintázat öntörvényű létre tart igényt, önálló mutatkozása pedig folytonos ellenpontját adja a nagyegyházak és elismert felekezetek intézményrendjének. A megértés igénye, az értelmezések közötti egyensúlyteremtés kockázata és a kortárs vallásosságot megkülönböztetett figyelemben részesítő sokoldalú feltárási mód csakis akkor képes elválni a „felülbíráló” vagy „leértékelő” gesztusoktól, ha ezeket együttesen, s mintegy közös értelmezési térbe vetíti a jelenségek és tünetek verzióit. Ezt a kortárs magyar világot (a nemzeti identitás-konstrukciók és nemzetvallások közegében) elhelyező áttekintés az egyik első és alapozó elbeszélésmód ebben a konferencia-szférában, mely ugyanakkor nem valamely felülnézeti konstrukciót jelent, hanem évekig tartó kutatások tapasztalati anyagát, melyet *Szilárdi Réka* összegzett (Povedák-Szilárdi 2014:11-23), doktori értekezésében bővebben, itt most inkább csak kivonatolva. Egyfelől a térségi/regionális nemzeti és társas identitások körét, az újpogányságnak a posztmodern léthelyzetekbe illeszkedését vázolja föl mint kisebbségi attitűdöt (így a csoportszolidaritás, az etnocentrizmus, a csoportbezárkózás jegeit mutatja ki a vallástudomány, pszichológia, nemzeti közösségépítés, narratív önmegjelenítés, individuál-lélektan, etnoszimbolizáció, és restauratív történeteszemlélet

⁵ *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata.* Szerkesztette Povedák István és Szilárdi Réka. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár /BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS/ 38; a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 6. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Szeged, 2014., 147 oldal. Elérhető itt:

https://www.academia.edu/7210512/S%C3%A1m%C3%A1n_s%C3%A1m%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n_A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_multidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata

alapon mentén). A pogányság kutatásának rövid tudománytörténete és nyelvi diverzifikációja miatt vizsgálati „mintája” ősvallás-csoportok és importált hagyományú hittartalmak hermeneutikai olvasata volt, melyet számítógépes szemantikai modellezéssel tesztelt, bipoláris kereszténység-interpretációk és ősi vallási hiedelmek körébe vetített, hogy mindebből „a közép-kelet-európai dinamikájú etnikai nacionalizmus paradigmájához illeszkedő” (Povedák-Szilárdi 2014:19) változatokat átlássa. A mitikus emlékezet mint kulturális emlékezet, az etnikai azonosulás vallási tartalmak szerinti (re)integrálódása mint csoport-stratégia mindig a magyarság és a külső csoportok viszonyrendjére épül – állítja írásában –, de nem a kanonikus történetírás anyagához simul, hanem a nemzet mint áldozat, mint külső hatalmak szenvedő alanya depresszív ellenállásra késztetettséget él át és imitál, mintegy versengő reprezentációk potenciális győzteseként érzékeli önmagát és érvel a kulturális kvázi-autonómia szükségességével, a mitologizált múlt-értelmezés elemi jogosságával.

A konferencia kiemelt témakörként kínálkozó ezredforduló utáni újpogányság terjedésének és divatjának okai között a spiritualitás újonnan megjelenő igényét, a globális mezőben lehetséges „új-múlt” felé fordulást kínáló New Age mozgalmak és WoW-identitások a posztmodernitásban újfajta emlékezetépítési stratégiával hatni tudó tüneményekként érvényesülnek.⁶ Ezt a közösség és kultúra fogalmainak hagyományos tartalmaival már nehezen leírható jelentéskört, a „glokális” világok éledési folyamatát tekinti át *Bali János* a mítosz és kultúra ősmagyarosított kortársak révén gerjesztett jelentésrétegében (Povedák-Szilárdi 2014:24-33). A múlt és jelen, valóság és virtuális lét, keresztény államiság és azt is megelőző „ősmagyarság” ebben a tanulmányban izgalmas vetülettel egészül ki: a nemzeti mítosz és a kultúraépítés konvencionális gyakorlatai részint megjelennek már a középkori modernitásban (Árpád-házi uralkodók, geszták, 12–13. századi kompendiumok), majd a historizáló 19–20. századforduló újfajta kultúraképében, végül a posztmodernitás revitalizáló szakaszában. Az utóbbi időszak – mint az ősmagyar mítoszhoz kapcsolódó reprezentációk és jelképek populárisává, adott esetekben (szélső)jobbossá váló kisajátítási stratégiái – a mítosz- és kultúraépítés

⁶ A WoW fajok, kasztok és frakciók között zajló számítógépes szerepjátékos közösség és platform (World of Warcraft). Bővebben itt: http://eu.blizzard.com/en-gb/company/legal/wow_tou.html ; valamint Fromann Richárd 2013 Virtuális közösségek alternatív szabályrendszerei. In Bacskák Dániel – Krámer Lili – Szabó Miklós szerk. *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011–2012*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 103-120.

ellensúlyozó szerepével összhangban kifejezetten ellenkultúrává erősödő sajátos megnyilvánulásai (turul-élművek, nyugat-ellenes és EU-ellenes, globalizáció-kritikus nemzeti tónus térnyerése, rovásírás, baranta- és Kurultaj-csoportok éledése, Csodaszarvas-interpretációk, hun-magyar-szkíta ősnép víziói, emlékezetkultusz térnyerése, stb.) nemcsak Európa és a földrész múltjának újraértelmezési törekvéseit tükrözik, de a „fenyegető jövő” és az „elérhetetlen múlt” közé ékelődő jelen kitágítását, határok helyetti spirituális szándékok (paratudományos) prioritását éppúgy hordozzák. A globális keresztény (főként katolikus) vallási színtérrel összhangot nem kereső, sőt azt a multikulturalitás mézesmázával együtt ellentételezni próbáló önszervező gyakorlat persze nem eléggé tud önmaga fogyasztóiságának tudatára ébredni, hisz a világképek, stílusok, életmódváltó gyakorlatok csak részben szolgálják a mítosz és kultúra hiteles kapcsolatát... Így lesznek „kortárs ősmagyarok” a historizmusba átfordult világképek új harcosai, kultuszépítői, miután a spirituális mélystruktúrák átvevőiként, követőiként kívánják önnön kulturális örökségük szelektált rendjét kialakítani.

Az újpogányság kérdésköre és a „mitikus magyar történelem” avagy „új magyar mitológia” problematikája mint az utóbbi évtizedekben újraélesztett hithagyományok egyik lehetséges és divatos kerete adja témakörét *Hubbes László Attila* áttekintő elemzésének is (Povedák-Szilárdi 2014:34-54). Írásában az évek óta tartó újpogány szellemiség térhódítását, a táltoshit, az ősvallás és a populáris kultúrába mind mélyebben ágyazódó őstörténeti újraolvasatok jellegzetes vonásait foglalja össze, egyfelől alapkérdések és kulcsfogalmak, másrésztben meg a kortárs mitopoétikus művek, a mai magyar újpogányság szellemi háttérét adó szinkretikus jelenség-együttes sajátosságait vázolja fel illő részletességgel. Arra keres választ, hogyan és miért vált a magyar ősvallás-kutatásból kortárs társadalmi-vallási mozgalom, amelyben nem a kutatók és forrásfeltárók maguk, hanem valamely „rekonstrukciós neopaganizmus” buzgó hívei konstituálták ezt mint a keleti tanok, szaktudományi források, népi hagyománykutatások, egyházi tanítások szintetikus tanrendszerét, melynek legfőbb hordozójává a világháló lett, így kézenfekvően globális tünetei is mutatkoznak, de eszközévé válik a neonacionalista és a nemzet szakralizálását, önérzeti és morális kontextusba ágyazott fölértékelését szorgalmazó naiv hungarizmusnak ugyancsak. A kulcsfogalmak szociálpszichológiai, vallásszociológiai, fenomenológiai, szemiotikai, kommunikáció-tudományi paradigmáiból eredeztethető párhuzamaival (pl. az *etno-*

pogányság etnikai térbe ágyazott öntömjelező és felsőbbség-hirdető volta, a *szubverzivitás* mindenkori ellenálló, ellenbeszélő természete, a folytonos *önigazolás*, a *szertartásos viták* provokálása és kommunikálása, a nemzeti tudat *rekonstrukcionista* természete a kirekesztés és radikálkonzervatív beállítottság miliójében, az „igazi kereszténység” hitvallása a fennálló egyházi intézményesültséggel szemben, a városi és világhálós közösségekre fókuszáltság, a vallás nemzetpolitikai *jelentéstérbe* átemelése, interaktívvá válása és virtuskodó *rítusokká* facsarása, stb., lásd 37-40. old.) mind-mind és egyre jobban a hiedelmek és hitelvek rendszeréből az ideológiai tromfolásba átvezető tónusú kommunikáció részeseivé lesznek. Az alternatív mitológiák és szent helyek megnevezésére, kisajátítására irányuló narratívák térnyerése egyre inkább a misztikus ideológiákat hirdető, online hálózati diskurzusokban teret hódító felületeken válik jellemzővé (pl. írásformák, ábécék, ősműveltségi toposzokra épülő virtuális leigázások, öröklött magyar életrendet és hitet favorizáló agresszió, idealizált hősi kultuszok minimálműveltségi redukciója, „párthus Jézus” és „Pilis szívcsakra” jellegű víziók szolgálnak az „évezredes” tudás hivatott átadóinak, hogy mintegy „hidat” építsenek és Igazságot nyilatkoztassanak ki a maguk szellemi összekötő szereptudata révén). Az *Arvisura* (Igazszólás), a *Yongerit* apokaliptikus nyelvezetű „rábaközi titkos sámánok” révén népszerűsödő tana, a *Tamana* mint az özönvíz előtti emberiség Hawaii-szigeteki üdvtörténete, vagy tucatnyi más misztikus őstudás-sugárzó weboldal párban-ellentétben áll a magyar mitológia konvencionális interpretációival, Szent Korona tannal, szakrális földrajzzal, népmesei hősök *asztrálmítoszokba* átvezetett kulcsfiguráival, „kirajzás”-teóriáival is. Révükön új mitizálódott istenalakok, misztikus fogyasztói piacon megjelenő sok tucatnyi hevületek mind-mind teret és helyet keresnek a mitikus narratívák számára – „szemben a hivatalos, ’állami’, kanonizált narratívákkal”, a képi és nyelvi, szélesebben a kulturális emlékezetben éltető és működtető hatású kiegészítésekkel egyre fényesebbé váló paradigmaváltás csoportkulturális tükröződéseként. Hubbes az elmúlt években a legtöbb hasonló tematika egyik legfőbb szakértőjévé lett, különösen a kortárs sámánizmus-narratívák kurrens és még kurrensen erdélyi térségben elterjedt megjelenésmódjainak átfogó rajzával. Párban *Povedák István*nal, aki nemcsak a kötet egyik értő szerkesztője, hanem az újpogány szinkretizmus recens tájképének megalapozásával mintegy „keretének” kialakítója is.

Povedák itt közölt írásában a keresztény és újpogány szinkretizmus mindennapi kultúrában és vallási kánonok mellett (pl. keleti filozófiákkal, nemzettörténeti mítoszok kapcsolásával) a kortárs gondolkodásmódok nemzeti identitásban és poszt-szocialista rekonstrukciós helykeresésben ötvöződő, fluiditásaiban megjelenő dimenziókat, szakrális befogadásra jellemzővé vált nyitottságokat tekinti át (Povedák-Szilárdi 2014:55-77). Ha minden, a jelenségekhez kapcsolódó rituális dimenzió bemutatására nem is vállalkozik, amit épp példaként hoz (Magyarok Országos Gyűlése, Kárpát Háza Temploma, Hétbodyogasszony Hajléka, Kurultaj, Szűz Mária és a parapszichológia, „Jézus a pártus rabbi”, Arvisura, stb.), abban az individuális konstrukciók és vernakuláris vallási szintéziskeresések brikolázs-jellegét, valóságból való menekülmódok keresztény-pogány fluid és kompenzációs rítusokba szuszakolt változatait mutatja fel egy eredeti szöveggörnyezetből szertartásosan kiemelt, egyénített és oda visszaillesztett keveredésmód leképeződéseiben. Az ezek mögötti motivációs készlet a katolikus tanrendszer legitimációs bázisán áll, de kimenekülésként értelmezhető a hétköznapok profán valóságából, és „középpontjában az újra életre keltett 'kitalált' mitológiával” kiegészített ráarakódások láthatók, melyekben „az új, alulról kiinduló (grassroots movement) társadalmi megújulási igényt” (Povedák-Szilárdi 2014:67) és a szakrális terek eseményeiben kiteljesedő szertartásosságot, szimbólumvilágot és megszemélyesítő törekvést (irredenta többletjelentések, rovásírásos közlésrend, a nemzetvallás szakrális etnikai jegyeivel kiegészített mondandókat) meg kavalkádot látja megnevezhetőnek. Ez „az alapvető újraértelmezés és remitológizációs folyamat figyelhető meg” (Povedák-Szilárdi 2014:61) a vallási hagyományt a kereszténység előtti képzelt időkbe visszavezető és mindazt újpogány elbeszélésmódokba illesztő narratívák verzióiban, ahol az uralkodó újpogány orientáció nemcsak a katolikus (például a pálos) rend és egyházi szimbólumrendszer történetjének követésében és újraértelmezésében vált érdekeltté, hanem a gyakorlati vallásosság esetében egy „valamennyi dimenziót” ötvözni próbáló önmegújítási stratégiában is. Írásának izgalmas részletei nem pusztán esettanulmányi és szövegszerű részletekben lakoznak, hanem a folyamat és jelenség egész politikai, kulturális, szakrális néprajzi és élményidentitásra alapozott mivoltában is lenyűgöző mixitásként lesz számára kihagyhatatlan elemzési témakörre, a „láthatatlan határok” látványos leképeződésévé.

Csáji László Koppány hasonlóképpen a virtualizálódott határok, az internet és a lokális közösségek vallásantropológiai „sűrű leírásában” a közösségkonstrukciók fogalmi körét veszi nagytitka alá (Povedák-Szilárdi 2014:78-91.). A „Belakjuk környezetünket és az internetet” című írásban a lokális vs. hálózatiság, közösségkonstrukciók és kapcsolati térszerveződési folyamatok vallásantropológiai kérdéskörét hozza terítékre, „klikkek-körök-hub-ok” klaszterezettségi, dichotóm kapcsolati köreit és tagsági érzemények („fészekmelengetők”) rendszerezhetőségi relációit vizsgálja át esettanulmányi szinten is, nemcsak teoretikus háttérrel... *Farkas Judit* a magyar élőfalu-hálózati, „megértésen túli” dimenzióit vizsgálja meg áttekintő esettanulmányban, újpogányság, „ökopogányság” ernyőfogalma alatt igen intenzív és megnyerő elméleti és térségi áttekintés alakjában bontja ki tapasztalati miliőben szerzett meglátásait.⁷ Értékes írása a pogányság- és a párhuzamos településkutatások számos további leképezése felé vezet tova. *Szeverényi Sándor* a magyar ponyvairodalom és az őstörténeti motívumokkal ékes nyelvi-vallási-historikus motivációk, stratégiák és történetfelfogások narratív gazdagságát veszi témaköre ürügyeként, a Da Vinci-kód szimbólumkutató szemléletvilágának földidézésével, összeesküvés-elméleti és irodalmi toposz-vizsgálatok hangsúlyaira is odafigyelve (Povedák- Szilárdi 2014:115-128.). *Kis-Halás Judit* ezután az ezoterizmus és újpogányság kortárs gyógyító apparátusaiban, „szellemsebészetben” és „pszichotronikában” föllelhető értelmezés-folyamatot mutatja be (Povedák-Szilárdi 2014:129-143.), a New Age, „táltos masszázst”, „égi kapcsolattartók” seregeit, etnokulturális specialisták autentikus „ősiséget és egyedülálló nemzeti sajátságát” sugalló kommunikatív renaissance vázlatára és esetelemzésére vállalkozva, úgyszintén végtelenül izgalmas közeget választva terepmunkája és témaköre helyszínéül.

Persze, hiába lihegek itt a tudnivalók nyomába..., nincs s nem is lenne épeszű funkcióvállalás a tanulmányok mintegy „kijegyzetelése” – maradjon ez az Olvasók öröme. De nem tartóztathatom magam annak üzenetével: mindez fontos lenne, s immár időszerű is! Merthogy kortárs tudásunk a kortárs ismeretekről akkor marad kortárs, ha

⁷ Alighanem az Antroport weboldalán is megtalálható írásban kicsit más kiterjedésben is érintett kérdéskör résztanulmánya lehetett ez..., lásd még:

<https://www.researchgate.net/publication/303769640> Egy tal frissen sult fank A kozosseg mitosz a a magyar okofalvakban 'One plate of fresh-baked nutcake' The 'myth' of community in Hungarian Ecovillages

beépült tapasztalat, forrás-gazdag ismeretanyag és a modernitással összhangba kerülő olvasati tapasztalat épül mögéje...

Folytatjuk!

Felhasznált irodalom

1. Bálint Gábor (2014): Bevezetés. In: Barna, Glässer, Zima (szerk.): Löw Immanuel: Zsidó folklór tanulmányok., SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár /BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS/ 33. kötet, Szeged, Online:
https://www.academia.edu/10370230/L%C3%B6w_Imm%C3%A1nuel_Zsid%C3%B3_folkl%C3%B3r_tanulm%C3%A1nyok
2. Glässer Norbert (2014): Találkozás a Szent Igazzal... 1891–1944. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA–SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8., Szeged, Online:
http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4180/1/Szent_Igaz_online.pdf
3. Löw Immanuel (2014): Zsidó folklór tanulmányok. Barna, Glässer, Zima (szerk.), SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár /BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS/ 33. kötet, Szeged, Online:
https://www.academia.edu/10370230/L%C3%B6w_Imm%C3%A1nuel_Zsid%C3%B3_folkl%C3%B3r_tanulm%C3%A1nyok
4. Povedák István (ed.) (2014): Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe. Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 37., Szeged. Online:
<http://vallasikultura.u-szeged.hu/index.php/kiadvanyok/49-hosok>
5. Povedák István-Szilárdi Réka (szerk.) (2014): Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár /BIBLIOTHECA

A.Gergely András: Sztárolás, szakralitás, modernitás (I. rész) | Sztárolás-korszak, kortárs mítosz, celebritások

RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS/ 38; a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 6.,

Szeged, Online:

https://www.academia.edu/7210512/Szt%C3%A1rol%C3%A1s_szt%C3%A1rom%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n_A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_mu%C3%A1ltidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata